

ETNİSİTE KURAMLARI VE ELEŞTİRİSİ

Meral Öztoprak Sağır
H. Serkan Akıllı

Öz

Etnisite olgusu, güncel ve çelişkili bir biçimde, moderniteyle birlikte daha çok fark edilmeye başlanan siyasal sorunların kilit kavramlarından birisidir. Etnik kimlikler duygusal öğelerle beslendiği için çatışan ya da çatışma potansiyeli taşıyan etnik olguları bilimsel bir yaklaşımla ele almak sosyal bilimlerin yöntemsel sorunlarının çok daha yoğun olduğu bir alanı oluşturmaktadır. Etnisite olgusuyla ilgili tarihsel ve kuramsal çerçevenin açıklığı ve bu alandaki kuramların karşılaştırmalı ve eleştirel değerlendirilmesi etnik sorunlar konusunda anlayıcı, açıklayıcı ve çözüm öngören yaklaşımlara olanak verecektir.

Çalışmamızda öncelikle, Antikite 'den yirminci yüzyıl sonlarına kadar olan uzun bir dönemde etnik, etnik grup, etnisite ve bu kavramlarla bağlantılı kullanımların ortaya çıkış ve değişimleri konusunda genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Daha sonra bu alandaki başlıca kuramların temel varsayımları üzerinde durulmuş ve son olarak söz konusu kuramların eleştirel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmamızda, hem moderniteyle ilişkisi belirgin olan devlet, siyasi iktidar ve ekonomik yapı ile bağlantılı hem de etnisitenin değişik boyutlarını ele alan kuramların seçilmesine çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler

*Etnisite, Etnik Grup, Etnik Kimlik, Milliyetçilik, Modernite
Theories of Ethnicity and a Critical Appraisal Abstract*

Ethnicity is one of the key contemporary concepts that is being realized more with the controversial impacts of modernity. Since ethnic identities have strong emotional characters, studying conflicting or conflict prone ethnic phenomena takes place in one of the most problematic study areas where methods of social sciences encounter intense dilemmas. Clarifying historical and theoretical backgrounds concerning phenomena of ethnicity and evaluating theories of ethnicity in a comparative and critical manner would provide us descriptive, explanatory and solution producing approaches in dealing with ethnic problems.

In our study, it was first tried to draw a general frame concerning births and transitions of ethnic, ethnic group, ethnicity, and related terms, covering a wide range of time-span from Antiquity to the end of 20th century. Then, main assumptions of important theories in this field have been evaluated in a critical way. Although there is a huge literature on theories of ethnicity, we have selected those theories which are inner-connected with state, political power and economic structure via modernity and those which would help us figure out various dimensions of ethnicity.

Key Words

Ethnicity, Ethnic Group, Ethnic Identity, Nationalism, Modernity

Günümüz Batı Avrupa dillerinde kullanılan *etnik* sözcüğünün kökenlerinin, Antik Yunanca ve Latince'ye uzandığı görülmektedir.

John Hutchinson ve Anthony Smith, *ethnos* teriminin Antik Yunan dilindeki değişik kullanımlarından aşağıdaki örnekleri vermektedir (Hutchinson, Smith, 1996:4):

Antik Yunanlılar *ethnos* terimini değişik şekillerde kullandılar. Homeros'ta *ethnos hetarion*, bir grup arkadaş, *ethnos Lukion*, Likyalı bir kavim ve *ethnos melisson* veya *orniton*, bir an veya kuş sürüsünü anlatır. Aeschylus, Persliler'i bir *ethnos* olarak görmekte, Pindar kadınlar veya erkeklerden bahsederken *ethnos aneron* veya *gunakion*, Herodot, Medyan halkından

bahsederken *Medikon ethnos*, Platon ise bir mübaşir kastı hakkında konuşurken *ethnos kerukion* demektedir.

Yukarıdaki örnekler göz önünde bulundurulduğunda *ethnos* teriminin ortak köken, doğum yeri, kabile, kavimler veya bu insanların yaşadıkları bölgeyi tanımlamak için kullanılmakta olduğu düşünülebilir. Hutchinson ve Smith, tüm bu kullanımların ortak noktasının, bir takım kültürel veya biyolojik özelliklerin paylaşıldığı ve birlikte uyum içerisinde yaşanılıp hareket edildiği bir takım insan veya hayvanları tanımlamak için kullanılmış olması olduğunu belirtmektedir. Ancak bu kullanımların Yunanlı olmayan periferik yabancı barbarlar için geçerli olduğunu; Yunanlılar'ın kendilerini tanımlarken *genos Hellenon* terimini kullandıklarını eklemektedirler (Hutchinson, Smith, 1996: 4).

Yabancı, barbar kavimler için kullanılan *ethnos* kavramının Antik Yunan'da dışlayıcı bir yüklemi olduğu görülmektedir. Yunan kent yaşamında Helen olmayanların dışlandığına bir kanıt, Platon'un Menexos'a atfen yaptığı konuşmadan alman aşağıdaki bölümde açıkça görülmektedir (Connor, 1994: 207):

Bu kentin hafızası çok asil, çok özgür, çok güçlü ve sağlıklıdır ve saf Helenler olduğumuz için doğal olarak barbarlardan nefret eder ve barbarlarla karışmayız. Hiç bir Pelop veya Cadmus veya Aegyptus veya Danaus veya diğer barbarlar bizimle birlikte yaşayamazlar ve yalnızca yasalara dayanan Helenler bizimle ikamet ederler. Ancak biz, burada barbarlarla karışmamış saf Helenler olarak yaşarız. Bu yüzden kent yabancılara karşı gerçek bir nefret edinmiştir.

Yunan kent yaşamında Helen olarak görülmeyen kişilerin dışlanmakta olduğu söylenebilir. Ancak, yabancılara karşı duyulan önyargılara rağmen Antik Yunan'ın ünlü trajedi ve komedi yazarı Aristophanes, kadınların sürüp giden savaşları durdurmak için yapacaklarını anlattığı Lysistrata isimli eserinin aşağıda verilen kısmında, yabancılardan ve sömürgelerin siyasal amaçlarla Atina'ya çekilmesini yararlı görmektedir.

Eğer mantıklı düşünseniz, bizim ipliklerimizle yaptığımızın aynısını politikada yapardınız...biz ilk olarak yağı ve pisliği ayırmak için ipi yıkarız; tüm kötü vatandaşlar için aynısını yap, kim olduklarını tespit et ve sopalarla dışarı at - bu, kentin reddetmesidir. Daha sonra iş ve hükümet görevleri için gelenlerin hepsini iyice ayıklamalıyız; sonra, hepsini aynı standarda getirmeli, düzensizce aynı sepetin içine atmalı, yerleşik yabancılar veya değil, müttefikler, devletin borçluları, hepsini bir arada karıştırmalıyız. Kolonilerimizi bir sürü ayrı teller olarak düşünmelisiniz; ayrık liflerin sonlarını bul, onları buraya bir merkeze çek, hepsini bir olarak sar, hepsinden Cumhuriyetin iyi ve sağlam bir tunik örebileceği bir tek büyük sicim yap.

Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu'nda da, etnik önyargı geniş oranda devam etmekle birlikte Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluğu'nda da etnik seçkinlerin, Grek ve Roma geleneklerine uyum sağlamaları koşuluyla sosyal ve siyasal kurumlara girebilmeleri için desteklendikleri belirtilmektedir (Hutchinson ve Smith, 1996: 11).

M.S. 1. ve M.S. 2. yüzyılları kapsayan Yeni Ahit yazarları ve Kilise Babaları dönemlerinde *ethnos* kavramı Hristiyan ve Yahudiler dışında

kalan halkları belirten *ta ethne* şeklinde kullanılmaya başlamıştır (Hutchinson, Smith, 1996, s. 4).

M.S. 4. yüzyılda Theodosus döneminde Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini ilan edilmesinin etnik kavramının kullanım alanını genişlettiği ve bağlamını değiştirdiği ileri sürülebilir. Bu yüzyıldan sonra Latin dilinde *ethnicus*, *ethnica* veya *ethnicum* gibi değişik biçimlerde kullanılan *ethnic* kavramı, *pagan*, putperest, batıl inançlı kişi anlamına gelmektedir. Burada, etnik kavramının içeriğinin anlaşılmasında Hıristiyanlığın önemli bir özelliği belirtilmelidir. Hıristiyanlık dini, evrensel bir tek tanrı anlayışına dayanmaktadır ve Hıristiyanlık dışındaki tüm inançların yanlış olduğu inancı vardır. Hıristiyanlar, yanlış tanrılara tapan pagan, putperest, batıl inançlı; bir başka deyişle kafir kişileri doğru dine çağırmalıdır. Hıristiyan Roma İmparatorluğu, paganizm ve diğer yerel inanç sistemlerine karşı mücadele etmeye başlamıştır. Örneğin, pagan geleneği olarak görülen olimpiyatlar ve oyunlar yasaklanmış, tiyatrolar kapatılmış; Antik Yunan, Helen ve imparatorluğun önceki dönemindeki tanrılara tapınma yasaklanmıştır.

Böylelikle, Hıristiyan Roma döneminde *ethnic* kavramının, evrensel ve doğru tanrının emirlerine göre şekillendirilmeye çalışılan ekümenik düzenin önündeki antik çağdan kalma Greko-Helen ve barbar tortularla beslenen mikro kimlikleri ve kültürleri anlatan dışlayıcı bir anlamı olduğu düşünülebilir.

Roma sonrası dönemde, Katolik Kilise disiplinli yapısıyla ayakta kalmayı başarmış, ve Ortaçağ Avrupası'nda uzun bir süre tek güçlü kurum olarak kendisini korumuştur. Kilise bu dönem boyunca toplulukların, halkların kültürlerini ve bu bağlamda kimliklerini kendi ideolojisine uygunlaştırmaya çalışmıştır. Örneğin, 8. yüzyılda İngiltere Katolik Kilisesi'nin en önemli temsilcilerinden Cuthbert ve *Historia Ecclesiastica'nın* yazarı Bede, Anglo-Saxon İngiltere'ye yeni ve kilise doktriniyle uyumlu bir "reform edilmiş" kimlik sağlamak üzere çalışmalar yapmışlardır (Brown, 2001).

Yeni Ahit yazarları ve Kilise Babaları dönemlerinden sonra etnik kavramının içerdiği kafir, pagan, batıl inançlı anlamının, oldukça uzun bir süre devam ettiği görülmektedir. Oxford English Dictionary, sözcüğün İngilizce'de 14. yüzyıldan, 19. yüzyılın sonlarına kadar kullanımlarından örnekler vermekte; bu kullanımlarda kavramın belirtilen anlamı koruduğu görülmektedir.

Aynı şekilde, etnik kelimesinin Fransızca karşılığı olan *etnique* kelimesi de Latince kökenine uygun olarak pagan anlamında kullanılmıştır. Grand Robert Sözlüğü, *etnique* kavramının 17. yüzyıla kadar paganlar için kullanıldığını göstermektedir (Sollors, 1996: 10).

Kavramın anlamının, ilk Hıristiyanlardan 19. yüzyıl sonuna kadar, Rönesans, Reform, Aydınlanma gibi köklü değişimlerden sonra dahi yaklaşık ondört yüzyıl durağan kalması önemlidir. Ancak bu dönemler süresince etnik olarak tanımlanan grupların değişken olduğu göz önüne alınmalıdır. Kavramın, tek doğru din dışındaki inançları kapsadığı düşünülecek olursa Katolik Kilisesi'nin Protestan Kilisesi'ni, Ortodoks Kilisesi'ni veya Yahudiliği ve diğer dinleri etnik kabul etmesi olağan karşılanabilir. Örneğin, Katolik Kilisesi 1960'lar gibi yakın bir tarihe kadar Protestanlığı kabul etmemiş; Yahudiliği ise İsa'nın çarmıha gerilmesinden Yahudileri sorumlu tutarak dışlamıştır.

Buna karşılık İngiltere Kraliçesi Elizabeth, Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemek amacıyla Katolik İspanya Kralı II. Filip'i *putperest* olarak nitelendirmiştir (Kocabaş, 1985: 12).

19. yüzyılda, etnik kavramının yaygın olan anlam ve içeriğinin yanında, bilimsel çalışmalarda kendisini gösteren değişik; ancak, bağlamsal olarak kökenine bağlı kullanımlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kullanımların en belirgin olduğu bilim dalları etnoloji (etnoloji kelimesinin kökeni *ethnos* kelimesine dayanmaktadır) ve antropoloji olarak gösterilebilir. Max Weber dışında, sosyolojinin kurucuları sayılan Karl Marks, F. Tönnies ve Emile Durkheim gibi sosyal bilimcilerin etnik kavramını kullanmadıkları belirtilmelidir.

20. yüzyıl başlarından itibaren, etnik kavramının ve bu kavramla bağlantılı kavramların sosyal bilimler ve günlük dildeki kullanım alanlarının önceleri yavaş; daha sonraları ise giderek artan bir şekilde genişlemeye başladığı söylenebilir.

20. yüzyıl sonlarında Kilise ve etnisite arasındaki ilişkilere değinen Uyangoda Jayadeva'nın (1995) sözlerinin, etnisite kavramının yüklendiği olumsuzluğun devam etmekte olduğunu gösterdiğini düşünebiliriz.

Bir dünya dini ve hareketi olarak Hıristiyanlık belirgin kimlik farklılıklarını silmiş, aynı zamanda belirli evrensel kimlik unsurları empoze etmiştir. Hıristiyansınız, ama Cenova'dan veya Hırvatistan'dan veya Güney Afrika'dan geliyorsunuz. Hepinizi bağlayan evrensel ve evrenselleştirici bir bağa sahipsiniz, çünkü siz Hıristiyansınız ve evrensel bir topluluğa aitsiniz. İşte bu sebeple etnisite ve milliyetçilik kiliseler için bir rakiptir. Diğer bir deyişle, kilise problemin bir parçasıdır çünkü kilisenin bir düzeyde evrenselleştirici, evrenselci, homojenleştirici bir kimliği bulunmaktayken, kilise üyelerinin mikro-kimlikleri bulunmaktadır. Mikro-kimliklerle makro kimliklerin karşılaşması, evrenselleştirici veya evrensel kimliklerin oldukça parçalanmış kimliklerle karşı karşıya olması insanlar için normal bir tecrübe olmuştur. Bugün kilisenin karşısındaki zorluklardan bir tanesi budur.

1935 yılında Lulian Huxley ve A. C. Haddon ırk, kültür ve ulus kavramları arasındaki karmaşıklığı çözmek için insan gruplarını tanımlamada ırk teriminin kullanılmasının bilim sözcük dağarcığından çıkarılmasını önermekte ve ırk teriminden kasıtlı olarak uzak kalarak bunun yerine etnik grup veya halk kelimelerini kullanacaklarını belirtmektedirler (Banton, 2000). Micheal Banton, bu dönemlerde Birleşik Devletler'de İtalyan, İrlandalı, Polonyalı Amerikalılar ve benzer grupların (benzer grupların hangileri olduğu belirtilmemekle beraber kavramın Avrupalı göçmenlere yönelik kullanıldığı düşünülebilir) *etnik azınlık* olarak nitelendirildiğini yazmaktadır (Banton, 2000).

Manning Marable *etnisite* kavramının Büyük Bunalım döneminde değişik Güney ve Batı Avrupalı göçmen gruplarını tanımlamak üzere bir inceleme kategorisi olarak sosyologlar tarafından kullanıldığını belirtmektedir (Marable, 2000). Thomas Hylland Eriksen de, *ethnics* kavramının Amerika Birleşik Devletleri'nde II. Dünya Savaşı dolaylarında genelde Britanya kökenli çoğunluğa göre aşağı görülen Yahudiler, İtalyanlar, İrlandalılar ve diğer insanları tanımlamak için kullanılan *nazik* (vurgu eklenmiştir) bir ifade olduğunu belirtmektedir (Eriksen, 1996). Ancak *ethnics* nitelendirmesinin yapıldığı grupların toplumda kültürel ve dini açıdan aşağı olarak görülen gruplar

olduğuna ve ırk ayrımına konu olan grupları kastetmediğine dikkat edilmelidir.

Etnisite kavramının yeni bir terim olarak sosyal ve siyasal bilimlere dağarcığına II. Dünya Savaşı dolaylarında katılmış olduğu görülmektedir. Werner Sollors, kavramın Amerika'da ilk defa "grup farklılaşmasını (Zencilerin ve göçmen ailelerinin Amerika'da doğan çocuklarının problemlerini temsil etmeyen) "ulusal köken"den daha geniş bir temelde kavramsallaştırabilmek üzere", W. Llyod Warner tarafından kullanıldığını ve *Yankee City Series* isimli çalışmalarda yer aldığını belirtmektedir (Sollors, 1996: x). W. Llyod Warner ve Paul S. Lunt, bu serilerden bir tanesi olan *The Status System of a Modern Community* adlı çalışmalarında etnisiteyi "sosyal sistemi değiştiren veya sosyal sistem tarafından değişime uğrayan birkaç karakteristik özellikten bir tanesi" olarak görmektedir ve bu karakteristik özellikler "bireyi bazı birey gruplarından ayırıp diğerleriyle özdeşleştiren" özellikler olarak görülmektedir (Warner ve Lunt, 1942). Böylelikle Warner ve Lunt tarafından etnisitenin, bir grubun üyesi olmaktan kaynaklanan, ulusal kimliğin alternatif bir kimlik olarak tanımlanmış olduğu söylenebilir. Ayrıca Warner ve Lunt'un etnisite tanımlamasının Siyahları kapsamı dikkati çekmektedir.

1950'li yıllarda etnisite terimi sosyal bilimlerde çok fazla yer almazken, 1960'lar kavramın giderek önem kazanmasına tanıklık etmiştir. Montserrat Guibernau ve John Rex (1997:1) kavramın, 1960'larda sömürgelerin çözülmesi ve Afrika ve Asya kıtalarında yeni devletlerin kurulmasıyla birlikte, sömürge ve ırkçılık karşıtı sosyologlar arasında "kültürel bir gruba ait olmaktan kaynaklanan pozitif duygular" olarak kullanıldığını söylemekteyse de; 1960'lı yılların modernleşme ve ulus-kurma kuramcılarının *etnik ve/veya etnisite* kavramlarına sıcak bakmadıkları da ileri sürülmektedir (Connor, 1994: 29, 68-69; Calhoun, 1993). Bu dönemde *etnik grup* tanımlamasının II. Dünya Savaşı dolaylarındaki kullanımlara ek olarak Afrika, Asya ve Pasifik ülkelerindeki hemen tüm grupları; Flemengler, Walonlar, Basklılar, Kuzey İrlandalılar, Kanadalı İngiliz ve Fransız kökenli insanları; 1960'lı yıllardan sonra Avrupa ülkelerine göç eden Batılı-olmayan göçmen gruplarını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Eski sömürge ülkelerinde yaşanan çatışmaların sürekliliği ve Komünist rejimlerin yıkılmaya başlamasıyla birlikte etnisite kavramının olumsuz yönlerinin ön plana çıktığı; eski Yugoslavya topraklarında yaşanan olayları anlatan *etnik temizlik*, köktenci bir ulusçuluk anlayışını yansıtan *etno-ulusçuluk* ve dünyanın hemen her yerinde yaşanan gruplar arası çatışmaları tanımlamakta kullanılan *etnik çatışma* gibi kavramların sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Donald L. Horowitz'in "Kanlı bir olgu, kansız bir kuramla açıklanamaz" (1985: 140) sözünün, kavramın olumsuz boyutlarını temsil ettiği düşünülebilir.

Guibernau ve Rex günümüzde İngiltere'de *etnik grup* kavramının sadece azınlıkları ve aşağı görülenleri sınıflandırmakta kullanıldığını; hakim ve çoğunluk gruplarının kendilerini *etnik* olarak tanımlamadıklarını, *etnik azınlıklar* teriminin öncelikle beyaz olmayan göçmenler için kullanıldığını yazmaktadır (1997: 4). Eriksen de *etnisite* kavramının günlük kullanımlarda azınlık sorunları ve ırk ilişkilerini işaret ettiğini söylemektedir (Eriksen, 1996).

Etnisite Kuramları

Etnisite ve etnisite kavramıyla ilişkili terimlerin kullanımı antik çağlara kadar uzanmaktayken, etnisite olgusunun sosyal bilimciler tarafından sistemli bir şekilde incelenmesinin tarihi oldukça yakındır. Biraz da bu yüzden, etnisite kuramlarını sınıflandırabilmek çok kolay değildir.

Etnisite kuramlarının sınıflandırılmasındaki güçlüğün temel nedenlerinden biri de konunun çok farklı disiplinlerin çalışma alanına girmesidir. Felsefe, psikoloji, biyoloji, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, arkeoloji, tarih ve teoloji etnisitiyle ilgilenen disiplinlerin başlıcalarıdır. Bu disiplinlerin alt-disiplinleri veya disiplinler-arası çalışmalar ve bu çalışmalarda uygulanan değişik kuramsal yaklaşımlar ve yöntemler eklendiğinde (örneğin Freud Psikanalizinden yola çıkan bir sosyal-psikolog veya determinist bir Neo-Marksist yaklaşımı kullanan siyaset sosyologu gibi), konu ile ilgili kuramlar ve yaklaşımların çeşitliliği daha açık olarak görülecektir.

Etnisite kuramlarının incelenmesinde karşılaşılabilecek başka bir sorunun ise, etnisite ve milliyetçilik kavramları arasındaki farklılığın belirsizliğinden ileri geldiği söylenebilir. İnceleme alanı ve terminoloji olarak neredeyse tamamen aynı temelleri paylaşan - bazı yazarlar ikisi arasında bir fark olmadığını belirtmektedir- etnisite ve milliyetçilik kuramlarında yer alan düşüncelerin hangisi için geçerli olabileceği sorusunun cevaplanması oldukça zordur. Bu yüzden etnisite konusu incelenirken milliyetçilik kuramlarının desteğinden yararlanmak gerekmektedir.

Etnisite ile ilgili kuramsal tartışmaların izlenmesinde bir diğer sorun, kavramın kısa tarihçesinde belirtildiği gibi, terimin oldukça yeni olması, ancak buna karşılık ifade ettiği içeriğin çok daha önceki dönemler için de kullanılmasıdır. Örneğin 1950'ler ve 1960'ların modernleşme ve ulus kurma kuramcılarının, bugün etnisite terimiyle ifade edilen bağlılıkları veya dayanışma biçimlerini "geleneksel bağlılıklar" olarak gördükleri söylenebilir. Böylelikle geleneksel bağlılıklarla, etnik bağlılıklar arasında bir eşitlik mi olduğu yoksa iki kavramın farklı ilişkileri mi kapsadığı belirsizleşmektedir.

Max Weber öncesinde ve klasik sosyologlar arasında etnisite konusu incelenmemiştir. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında geleneksel kimliklerin modernlik ile beraber kısa sürede kaybolacağına dair inanç, bu ilgisizliğin nedenlerinden olabilir.

Ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında dünyanın en ileri ve modern toplumlarından bir tanesi olan Almanya'da Naziler tarafından geliştirilen aşırı ırkçılığın toplumdaki gücü ve 1960'lar ABD.'sinde görülen siyah hareketleri sosyologları yeni kuramlar üretmeye teşvik etmiştir. Geleneksel dayanışma kaynaklarının tahmin edildiğinden çok daha fazla dayanıklı olması, bu bağların aslında doğal ve "primordial" (ilk-anal) olduğunu savunan kuramların ileri sürülmesine yol açmıştır (Bonacich: 1980). Bu kuramlara Primordialist kuramlar denilmektedir ve kurucuları Edward Shills ve Clifford Geertz olarak gösterilmektedir.

1960'lı yılların sonlarında ise primordializm eleştirilmeye başlanmış, araçsalci kuramlar güç kazanmıştır. 1960 Olayları, sömürge dönemi sonrasında bağımsızlıklarını kazanmış Afrika ülkeleri ve *Üçüncü Dünya* ülkelerinde yaşanan çatışmaların sürekliliği, en gelişmiş sanayi ülkelerinde dahi etnik dayanışmaların varlıklarını devam ettirmeleri, Sovyetler

Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan devletlerdeki çatışmalar, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yaşanan "etnik temizlik", Batı Avrupa ülkelerine doğru yaşanan yasa dışı göç ve ulus devletlerin küreselleşme süreciyle birlikte geçirdiği dönüşümler, etnisitenin siyasal alandaki işlevi konusunda oldukça geniş bir literatürün gelişmesinde önemli roller oynayan olaylar olarak görülebilir.

Cora Govers ve Hans Vermulen (1989:1-2), 1960 sonlarında etnisite çalışmalarında meydana gelen değişimleri iki döneme ayırmaktadır. Bunlardan birincisi Frederick Barth'ın *Ethnic Groups and Boundaries* isimli çalışmasından yola çıkan ve etnik grupların siyasal alanda çıkar grupları olarak incelenmesine yönelik yaklaşımlardır. Bu yaklaşım etnik kimliklerin durumsallığına işaret etmektedir. İkincisi ise 1980'lerin başlarında Eric Hobsbawm'ın (1983) *Geleneğin Keşfi (The Invention of Tradition)* ve Benedict Anderson'ın (1983) *Hayali Topluluklar (Imagined Communities)* isimli çalışmaları ile beraber etnik grupların işlevleri veya örgütlenme ve harekete geçme biçimlerinden çok, etnik kimliklerin ne şekilde sosyal olarak inşa edildiğini ele alan konstrüktivist (inşaacı) yaklaşımlardır.

Burada önce Max Weber'in etnik grup açıklamalarına yer verilmiş, daha sonra Primordialist, Araçsalcı, Marksist ve Konstrüktivist etnisite kuramları ele alınarak varsayımları belirlenmeye çalışılmış, daha sonra bu kuramlara yöneltilen eleştiriler tartışılmıştır.

Max Weber'in Etnik Grup Tanımlaması

Max Weber'in, etnik grup kavramını inceleyen ilk sosyal bilimci olduğu söylenebilir. Özgün olarak 1922 yılında yayınlanan; ancak kaleme alınışı 1914 öncesinde olan çalışmasında statü grupları çerçevesinde ırk, etnik grup ve ulus konularına değinmiştir (Sollors, 1996: 52). Weber'e göre bir etnik grup "fiziksel tip veya geleneklerin veya her ikisinin benzerlikleri veya kolonileşme ve göç hatıraları sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan gruplarıdır". Etnik grubun bir üyesi olmak için "nesnel bir kan bağı olup olmaması" önemli değildir. Etnik grup üyeliği kendiliğinden bir grup oluşturmamakta, sadece herhangi bir grup oluşumunu - özellikle de siyasal alanda - kolaylaştırmaktadır. Ortak etnisiteye olan inancı uyandıran ise siyasal topluluğun kendisidir. Ancak siyasal topluluğun dağılmasından sonra bile gelenek, fiziksel tip ve dilde büyük farklılıklar bulunmuyorsa ortak kökene olan inanç devam edebilmektedir. Ortak etnisiteye olan bu inancın devam etmesi, akılcı örgütlenmelerin kişisel ilişkilere dönmesi kalıplarını takip etmektedir. Weber'e göre akılcı düzenlemelerin yaygın olmadığı hemen her kurum yüksek dereceli bir topluluk bilinci yaratmaktadır. Bu sebeple, örneğin Antik Yunan siyasal yaşamında karşılaşılan etnik kurgular düşük dereceli bir akılcılaştırmanın işaretleridir (Weber, 1996).

Weber'in ulus ve etnik grup arasında kurduğu ilişkiler ise tam olarak belirgin değildir. Her ne kadar etnik grupları tanımlarken, "sosyolojik bir analize geçiş yapıldığında kavramın en kafa yorucu ve duygu yüklü kavramlardan birisi olan ulusa karşılık geldiğini" (Weber, 1996) belirtmekteyse de, ulusu konu edindiği diğer bir çalışmasında etnik dayanışmanın kendiliğinden bir ulus oluşturmadığını söylemektedir. Örneğin, Büyük Ruslar karşısında her zaman bir etnik dayanışma duygusu taşımış olan Beyaz Ruslar ayrı bir ulus

değildir. Aynı şekilde yakın bir zamana kadar Polonya ulusuna karşı dayanışma duyguları çok fazla olmayan ancak Almanlara karşı kendilerini her zaman farklı bir etnik grup olarak gören Yukarı Silesyalı Poller'in de yalnızca Prusya tebası olduklarını söylemektedir. Bir ulus olabilmenin koşulları ise Weber'in tanımından yola çıkılarak belirlenebilir. Buna göre bir ulus "kendisine ait bir devlette kendisini yeterli bir şekilde ortaya koyabilecek bir fikir topluluğudur; bu nedenle bir ulus kendi devletini üretmeye eğilimli olan bir topluluktur"(Weber, 1994). John Stuart Mill'in bir ulus devletin kurulabilmesi için öne sürdüğü iki temel gereklilik olan fizibilite ve söz konusu insanlarla bu yöndeki istekliliği (Hobsbawm, 1993: 24), Max Weber'in görüşleriyle paralellik göstermektedir. Weber'in etnik gruplar konusundaki görüşlerinin; yine kendisinin akılcılık konusundaki görüşleriyle karşılaştırması ulus altı yapıları bakış açısını ortaya koyabilir. Weber'e göre akılcılık en gelişmiş biçimiyle Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletler'inde görülmektedir. Rasyonellik burjuva özel hukuk ilişkisi, laikleşme; ekonomik düzeyde kapitalist işletmeler etrafında, yönetsel düzeyde de bürokratikleşme çerçevesinde kurumsallaşma yoluyla sosyal yaşamın şekillenmesi anlamına gelmektedir. Günlük yaşam, ilişkilerin bu kurumsallaşma ve değişim süreçlerinden etkilenme derecesine göre akılcı veya akılcı olmayan olarak nitelendirilebilir (Habermas, 1990: 2). Max Weber'in akılcılaşmaya karşı ikili bir yaklaşımı olduğu söylenebilir. Weber bir yandan "akılcılaşma sürecini mekanikleşme, ilişkilerin kişisellikten çıkması ve boşucu tekdüze işleyişle özdeşleştirmekte" (Mills, 1986: 51), diğer yandan "kamu yönetiminde, büyük kapitalist işletmelerde ve verimli çalışan siyasi parti aygıtlarında" (Mills, 1986: 51) bürokratik yönetimin" yani akılcılaşmanın kaçınılmazlığını öne sürmektedir.

Etnik gruplar ve devlet arasındaki ilişkileri akılcılık açısından ele almak üzere, Kurt Imhof'un Max Weber'in toplum hakkındaki görüşleri ile ilgili değerlendirmelerini göz önünde bulundurabiliriz. Çünkü Max Weber'in etnik gruplar ve ulus kavramları arasında yaptığı ayrım belirsiz olmasına karşın, her ikisinin de öznel bir inanca dayalı duygusal bağlar olduğunu söylemektedir. Her iki kavramında içinde bulunan öznellik ve duygusalılık, Max Weber'in akılcılık ile ilgili görüşleri bağlanımda ele alınabilir. Imhof, Max Weber'in ulus ve devlet arasındaki ilişkilerini incelerken;

"...ulus devlet "öznel olarak hissedilen" topluluk ilişkilerini akılcı toplumsal ilişkilerle birleştirmektedir. Diğer bir deyişle, modern ulus devlet çıkarlar ve akılcı yönetsel eylem ile duygusal olarak hissedilen "ulusal topluluk" arasında akılcı bir denge oluşturmaktadır. Weber'in kelimelerini değil de Tönnies'in kelimelerini kullanacak olursak, ulus devlet "cemaat ve cemiyetin (topluluk ve toplumun) birlikte varolmasını yaratır. Weber'in yaklaşımının yorumlanmasındaki yaşamsal nokta buradadır. Çünkü bu yolla etnik "topluluğa inanç" "kültürün gelişmesiyle" tarih haline gelir. Böylece, etnik ve ulusal topluluğun "değer fikirleri" modern çağda akılcı olmayan kalıntılar olarak yorumlanabilir" demektedir (Imhof, 1997).

Bu akılcı olmayan kalıntılar "akılcı düzenin iskeletimsi soğuk ellerinden" kaçabilmek ve demir çağında insani duygulan kaybetmemek üzere bir kaçıştır. "Bunların etkinlikleri insanların akılcılığın artan diktelerinden kaçmaya çalıştıklarının bir göstergesidir" (Imhof, 1997). Imhof'un görüşlerine ek olarak, Weber'in etnik örgütlenmeleri *düşük bir siyasi*

akılcılığın işaretleri olarak gördüğünü hatırlatabiliriz. Böylelikle Max Weber'in etnik grupların barındırdığı dayanışma ve ilişki biçimlerini ve etnik gruba duyulan "öznel inancı" toplumun akılcılaştırmadan bir kaçış olarak görmüş olabileceği ve kaçınılmaz akılcılaştırma ile beraber kaybolacağını isteksizce kabul etmiş olabileceği öne sürülebilir.

Primordialist Kuramlar

Primordialist etnisite kuramları iki ana gruba ayrılabilir. Bunlardan birincisi grupların kültür, gelenek, dil, din, tarih gibi ayırt edici özelliklerine birinci derecede önem veren kuramlar; ikincisi ise biyolojik-genetik özelliklere vurguda bulunan ve etnisiteyi, kıt kaynaklardan yararlanma yarışında avantaj sağlamakta kullanılan akraba seçiminin bir uzantısı olarak gören kuramlardır.

Sosyolog Edward Shills ve antropolog Clifford Geertz, birinci grup primordialist etnisite kuramlarının kurucuları olarak gösterilmektedir (Coughlan ve Eller, 1993; Thompson, 1989: 53).

Shills'in din sosyolojisi üzerine incelediği kaynaklardan etkilenerek (Hutchinson ve Smith, 1996:8; Coughlan ve Eller, 1993) yazdığı iddia edilen 1957 yılındaki çalışması *Primordial, Kişisel, Kutsal ve Sivil Bağlar* (*Primordial, Personal, Sacred, and Civil Ties*) isimli çalışması ve Clifford Geertz'in 1963 yılında yayınlanan *Bütünleştirici Devrim: Yeni Devletlerde Primordial Duygular ve Sivil Politikalar* (*The Integrative Revolution: Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States*) isimli çalışması en çok kaynak gösterilen çalışmalar olarak görülmektedir.

Shills II. Dünya Savaşı'na katılan askerler üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, "savaşta askerlerin gösterdikleri başarıların ve görevlerine kendilerini adanmalarının vatansızlık veya partilerin sembollerine karşı duyulan bağlılıklardan çok komutanlarına, ailelerine ve takım arkadaşlarına olan bağlılıklardan kaynaklandığını" (Thompson, 1989: 55) ileri sürmüştür. Bu durum Amerikalı, Alman veya Sovyet askerleri için de aynıdır. Özellikle aile üyeleri arasındaki dayanışmanın olağanüstülüğünün, ancak, sözlerle anlatılamayacak kadar derin bir kan bağına dayanabileceğini söylemiş ve aile içi ilişkileri açıklamak üzere ilk defa sosyal ilişkiler için *Primordial* terimini kullanmıştır (Thompson, 1989:55; Eller ve Coughlan, 1993).

Thompson, Shills'in daha sonra bu bulgulardan yola çıkarak "primordial bağ" tanımını etnik ve ırksal özdeşleştirme sürecine uyguladığını ve "insanların derinlerde yer alan, duygusal ve primordial ilişkilere karşı belirli sosyo-tarihsel koşullar altında etnik ve ırksal kimliklerle tatmin edilebilecek değiştirilemez bir biyolojik ihtiyaçları olduğunu" iddia ettiğini söylemektedir (Thompson, 1989: 56).

Burada sözü geçen primordial bağlılıkların bir tanımı ise Clifford Geertz tarafından yapılmıştır. Buna göre primordial bağlılıklar "...temelde birinci dereceden yakınlık ve akraba bağlantıları, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmuş olmak, belirli bir dili ve hatta bir dilin diyalektini konuşmak ve belirli sosyal uygulamaları takip etmekten kaynaklanan sosyal varoluşun "verilerinden- veya daha doğrusu kültür bu tür konularda kaçınılmaz olarak işin içine girdiği için doğruluğu kabul edilmiş "veriler"den- kaynaklanan bağlılıklar" (Geertz, 1994) olarak açıklanmıştır.

Geertz'e göre bu "kan, konuşma, gelenek gibi bağların sözcüklerle ifade edilemeyecek ve bazı zamanlarda gücüne karşı koyulamayan, kendilerinden kaynaklanan ve kendilerine yönelen bir yaptırım gücüne sahip olduğu görülmektedir. Bir kişi gerçeğin kendisinden (ipso facto) - kişisel duygusallık, pratik gereklilik, ortak çıkar veya içine düşülen zorunluluktan değil, ancak büyük oranda bu bağın kendisine atfedilen hesaplanamaz mutlak önemin gücünden (kudretinden) - dolayı akrabasına, komşusuna veya dindaşına bağlıdır" (Geertz, 1994). Bir başka deyişle primordial bağların kaynağının, *bu bağların sorgulanmaksızın varlığının ve öneminin kabul edilmesi* olduğu düşünülebilir.

Geertz etnisiteyi oluşturan öğeleri; doğruluğu kabul edilmiş kan bağları, ırk, dil, bölge, din ve gelenek olarak belirtmektedir (Geertz, 1994). Harold Isaac bir etnik gruba üye olmaktan dolayı elde edilen kimliği, "temel grup kimliği" olarak tanımlamakta ve bu kimliğin de kişinin bedeni, ismi, dahil olduğu grubun kökenleri ve tarihi, ulus, grup veya kabile ilişkileri, dil, din, kültür ve doğum yerinin coğrafyası/topografyası tarafından oluşturulduğunu açıklamaktadır (Thompson, 1989: 56). Primordial bağlılıkların modern devlet sınırları içindeki yeni konumu Geertz'e göre oldukça önemli çatışmalara yol açabilecek niteliktedir. Aşağıda yer verilen alıntının, yeni devletlerde derin bir duyguyla bağlanan primordial bağlılıklar ve modern devletin bir vatandaşı olmanın gerektirdiği sivil bağlılıklar arasındaki rekabeti vurgulamakta olduğu görülmektedir:

"...sivil politika geleneklerinin zayıf olduğu ve etkin bir refah yönetiminin gerektirdiği teknik gerekliliklerinin yeterince anlaşılmadığı modernleşen toplumlarda özerk siyasal birimlerin bölgesel olarak sınırlarının belirlenmesinde, tekrarlanarak ve bazı durumlarda sürekli olarak, primordial bağlılıklar tercih edilen temel olarak önerilmektedir...

Kabilecilik, komünalizm veya dar çevrecilik olarak değişik şekillerde adlandırılan probleme, yeni devletlerin karşılaştıkları diğer oldukça ciddi ve başa çıkılması kolay olmayan sorunlardan daha korkutucu ve tehdit edici bir özellik veren şey primordial ve sivil duygular arasındaki dolaysız çatışmanın kristalleşmesidir. Burada yalnızca rekabet halindeki sadakatlikler değil, ancak aynı genel düzen içersinde ve aynı entegrasyon seviyesinde rekabet eden sadakatliklerle karşılaşmaktayız. Yeni devletlerde diğer devletlerde olduğu gibi sınıf parti, iş, sendika, meslek veya benzeri bağlar gibi bir çok rekabet içersinde sadakatlikler bulunmaktadır. Ancak bu tür bağlardan oluşan gruplar, "millet adayı" olabilecek, kendi başlarına ayakta kalabilecek toplumsal birimler olarak düşünülmemektedir. Bu gruplar arasındaki çatışmalar, siyasal bütünlüğü bir kural olarak sorgulanmayan az çok tamamen kabul edilmiş bir terminal topluluk içersinde meydana gelmektedir. Ne kadar ileri gitseler de, en azından kasıtlı olarak, bu topluluğun varlığını tehdit etmezler. Hükümetleri ve hatta hükümet biçimlerini tehdit etseler de ancak çok nadiren -primordial duygularla karıştığı zaman- milletin kendisini tehdit edebilir. Çünkü milletin referans çerçevesine sahip, karşısına koyabilecekleri alternatif tanımlamaları içermemektedirler. Ekonomik, sınıfsal veya entelektüel başkaldırı devrime yol açabilir ancak ırk, dil, veya kültüre dayanan başkaldırı ayrılıkçılığa, irredentizme veya birleşmeye, devletin sınırlarının tekrar çizilmesine ve hakimiyet alanının yeniden tanımlanmasına yol açabilir. Sivil huzursuzluklar doğal çıkışlarını yasal

veya yasadışı olarak devlet aygıtlarına sahip olmakta bulunmaktadır. Primordial huzursuzluk daha derindir ve daha zor tatmin edilebilir” (Geertz, 1994).

Genel olarak değerlendirildiğinde yukarıdaki parçada Geertz’in toplum içerisindeki grupları, dayandıkları bağlılıklar açısından bir ayrıma tabi tuttuğu ve bunlardan primordial bağlılıklara dayananların bir millet olmak için aday olabileceğini öne sürdüğü düşünülebilir. Eğer bu gruplar, “sivil politika geleneklerinin zayıf olduğu ve etkin bir refah yönetiminin gerektirdiği teknik gerekliliklerinin yeterince anlaşlamadığı modernleşen toplumlarda” kurulu bir devletin sınırları içerisinde yer alıyorsa ve primordial bağlılıklarından kaynaklanan bir huzursuzlukları bulunuyorsa sonuç ayrılıkçılık, irredentizm veya başka bir devlet ile birleşmeye yol açabilecektir. Burada söz konusu olan devletlerin modernleşmekte olan ülkeler olduğu dikkati çekmektedir ve eğer bu devletlerde sivil politika geleneklerinin iyi anlaşılması veya refah devletinin gerektirdiği teknik gerekliliklerin yeterince anlaşıldığı durumlarda etnik bağlılıkların farklı bir anlam taşıyabileceği düşünülebilir.

Primordialist yaklaşımın etnisiteyi açıklamada biyolojik kökenlerin yönü daha ağır basan türevlerinin ise kaynağını Pierre Van Den Berghe’nin öncülüğündeki sosyobiolojik bakış açısından aldığı söylenebilir.

Berghe, tezinin merkezinde yer alan düşüncesi olarak etnisitenin ve ırkın (sosyal anlamda) yaşamda kalabilmek için kıt kaynakların kullanılması amacıyla verilen yarışta uyum sağlama maksimizasyonunda rol oynayan akrabalığın uzantısı ve bu sebeple etnik veya ırksal duyguların akraba seçiminin bir biçimi olduğunu söylemekte (1978); Paul Shaw ve Yuwa Wong ise gruplar arasındaki bağlılık bilincinin eski çağlarda yaşamda kalabilmenin önemli bir koşulu olan akrabaların tanınması kapasitesinin bir ürünü olup, genetik olarak insanlarda kodlandığını ileri sürmektedir (Young, 1993: 22).

Berghe (1994) akraba seçimini aşağıdaki şekilde açıklamaktadır:

“...bir hayvan dolaysız olarak kendi üremesi yoluyla veya dolaylı yoldan belirli oranlarda genlerini paylaştığı akrabalarının üremesi yoluyla genlerinin çoğalmasını sağlayabilir. Bu yüzden hayvanların kooperatif davranmaları ve böylelikle genetik olarak bağlı oldukları oranda bir diğerinin koşullara uyumunu arttırmaları beklenebilir. Akraba seçiminden anlatılmak istenen budur. Kısacası, hayvanlar nepostiktir; akrabalarını akraba olmayanlara, yakın akrabalarını da uzak akrabalarına tercih ederler. Bu insanlarda olduğu gibi bilinçli olabileceği gibi, daha sık görüldüğü şekilde bilinçsiz de olabilir. Akraba seçimi operatif olmak için bilinçli olmayı önkoşul olarak gerektirmez.”

Kişinin kendi uyumu uğruna katlanabileceği fedakarlık yakınlığın derecesine olduğu kadar, fedakar davranışın fayda/maliyet oranına da bağlıdır. Fedakarlık “genetik bencilliğin en son biçimi”dir (Berghe, 1994). Bu yaklaşımda, akraba seçimi ve nepotizmin sebebi “yakın ilişki olmayan organizmalara yapılacak fedakarlığın biyolojik olarak israf” (Berghe, 1996) anlamına geldiği ve bu yüzden Charles Darwin’in daha önceleri belirttiği gibi evrimsel süreçte geri planda kaldığı ileri sürülmektedir.

“Fırsatçı ve akıllı hayvanlar” (Berghe, 1996) olarak insanlar, kendi yaşam mücadelelerine faydası olmayacak organizmalara yanlışlıkla yapılabilecek boşuna fedakarlıkları engelleyebilmek için en kısa sürede güvenilir ve az maliyetli ayırım mekanizmaları geliştirmiştir. Bu mekanizmalar

biyolojik özellikler üzerine yapılan ayrımlar temelinde kurulmuş olabileceği gibi kültürel özelliklerin ipucu olarak kullanılabilmesi araçları kullanılmaktadır. Özellikle fiziksel olarak farklılığın çok az belirgin olduğu veya hiç belirgin olmadığı durumlarda kültürel unsurlar ayrım yapmakta ön plana çıkabilmektedir.

Böylelikle doğuştan kazanılan ve sonradan toplum tarafından aktarılan primordial bağlara atfedilen “sözcüklerle anlatılamayacak” önem her ne kadar kültürel unsurlar bazı durumlarda ön planda sunulsa da yine biyolojik temellidir ve kişinin kendisinin veya “kapsayıcı uyum sağlama” kuralıyla ailesi, akrabaları veya içinde bulunduğu etnik grubun veya milletin yaşamda kalması isteğinin bir sonucudur (Grosby, 1996; Berghe, 1996).

Berghe, insanın toplumsallığını anlamak için sadece akraba seçiminin yeterli olmadığını ve bunun yanında iki önemli temelin bulunduğunu söylemektedir. Bunlar, “karşılık beklentisi olan ve akraba ve akraba olmayanlar arasında işleyebilen karşılıklı yarara dayalı işbirliği olan karşılıklılık ve intra-spesifik parazitizm veya saldırıp yoketme amaçlı tek-tarafli yarar sağlamak üzere güç kullanımı anlamına gelen zorlamadır (coercion)”(Berghe, 1994).

İnsan topluluklarını Tip 1 ve Tip 2 olarak ikiye ayıran Berghe; Tip 1 gruplarının etnik, ırksal gruplar gibi ortak köken, kalıtımsal ve genelde endogamik gruplar olarak, Tip 2 gruplarını ise siyasal partiler, sendikalar, klüp ve dernekler gibi ortak çıkar üzerine kurulu oluşumlar olarak açıklamaktadır. Bu iki grubun dayandıkları temel dayanışma kaynakları birincisi için akrabalık, ikincisi için de çıkardır (Berghe, 1994).

Berghe'nin tanımıyla “üst-aile” sayılabilecek Tip 1 grupları milyonlarca yıllık süreçler sonucunda akraba seçiminin bir uzantısı olarak evrim geçirmiştir. Selektif baskılar sonucunda insanlar etnik bağlar geliştirerek diğer rakip insan gruplarına karşı güç kazanmak yoluna gitmişlerdir (Berghe, 1994). Böylelikle mitik kurucular veya yaratıcı tanrıların birleştirici ortak kökeninde bir kaç yüz kişiden oluşan kabileler oluşmuştur. Bu geniş insan toplulukları üyelerinin yaşamlarını kaotik ve tehdit dolu dış dünyadan korumakta ve güven içinde yaşamasını sağlamaktadır (Grosby, 1994).

Eğer sosyobiolojik yaklaşımın terimleri kullanılacak olursa, eski çağlarda avcılık ve toplayıcılık için bir yaşam alanındaki nişten ve bu alan için daha geniş topluluklar kurmak yoluyla rekabette avantaj sağlama amacından bahsedilebilir; kaynakların ekonomik sistem içerisindeki dağılımından yararlanmak üzere elde edilmeye çalışılan ekonomik nişlerden ve örgütlenmeler yoluyla yaşamda kalmak için verilen rekabette avantaj sağlama amacından da bahsedilebilir. Bunun sonucu olarak Berghe'nin söylediği gibi en ileri endüstri toplumlarında dahi Tip 1 grupları önemli oranda devam etmekte ve Tip 2 gruplarından çok daha fazla bağlılık ve derinden sadakat sağlamaktadır (Berghe, 1994).

Grupları içi ilişkilerde akraba seçimine dayalı iş birliği normları üyeler arasında çatışmaları engelleyici bir rol oynamaktayken, gruplar arası mücadelede zorlama ön plana çıkmaktadır. Örneğin bir etnik grubun hakim olduğu çoklu etnik yapıya sahip devletlerin kurulmasında zorlama gruplar arasındaki derin düşmanlığın birincil etkenlerindedir (Berghe, 1994). Ancak bazı durumlarda aynı habitat içerisinde rekabet gerektirmeyen nişler

bulduğunda gruplar arasında karşılıklı yarara dayalı sembiyotik ilişkiler de kurulabilmektedir (Berghe, 1994).

Karşılıklılık ve akraba seçimi kendisini meşru göstermek için herhangi bir dayanağa ihtiyaç duymazken, zorlama bir meşruluk temeline dayanmalıdır. Bu meşruluk endüstri öncesi tüm toplumlarda paternalizm veya ailecilik sistemlerine dayanmaktayken, endüstriyel toplumlarda bu meşruluk zemini kendisini liberalizmden sosyalizme uzanan demokratik değişik ideolojiler yelpazesinde bulmaktadır. Bu değişimin sebebi, küçük ve homojen yapıdaki siyasal birimlerde paternalizmin ideolojik olarak uygun olmasına rağmen, çok etnikli bir yapıya uygun olmamasıdır. Çok sayıda etnik grubun birlikte bulunduğu toplumlarda karşılıklıya dayalı ideolojiler etnik bağları aşabilecektir (Berghe, 1994).

Devlet kurumlarına karşı duyulması beklenen sadakat ve primordial bağlılıklar arasındaki çatışma ve uyumsuzluk boyutu ön plana çıkan bu kuramsal yaklaşımın, etnik bağların kalıcılığı konusunda bir ikilem barındırdığı düşünülebilir. Çünkü, Geertz erken dönem modernleşme kuramcılarında bir tanesi olarak etnik duygulara dayalı çatışmaların güçlü bir devlet yönetimiyle engellenebileceğini öne sürmekte; liberal ve asimilasyonist görüşlere sahip olduğu belirtilen Van den Berghe karşılıklı yarara dayalı bir siyasal sistem (daha çok liberalizmi kastettiği düşünülebilir) önermektedir.

Yukarıda genel ilkeleri verilmeye çalışılan Primordialist kuramlar ilk bakışta etnik kimliklerin modernleşme süreci karşısında direnme güçleri bulunduğunu ortaya koyar görünmektedir. Ancak daha dikkatli incelendiğinde, primordialist kuramlar ve modernleşmeci kuramlar arasında bakış açısı farklılıkları olmasına rağmen, sonuç olarak ikisinin de etnik kimlikleri uyumlaştırmaya yönelik önerileri olduğu dikkati çekmektedir.

Araçsalıcı Kuramlar

Araçsalıcı yaklaşımın en önemli varsayımlarından birisi, Paul Brass ve Craig Calhoun'un belirttiği gibi etnisitenin kültürel, siyasal ve ekonomik seçkinler tarafından toplumda iktidar ve avantajların koruyabilmek için siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipülasyonunun bir sonucu olarak görülmesidir (Brass, 1991: 25; Calhoun, 1993).

Bir grubu temsil etmek iddiasında olan seçkinler, hem grubun hem de kendilerinin siyasal ve ekonomik pozisyonlarını korumak ve geliştirmek amacındadır. Söz konusu seçkinler değişik etnik kategoriler arasında ve/veya içersinde grupların kültürel öğelerini kullanarak ve bazen de bu öğeleri değişikliğe uğratarak veya yeni öğeler icat ederek siyasal iktidar, ekonomik çıkar ve sosyal statü yarışında avantaj elde etmeye çalışmaktadır.

Grupların kültürlerinin ve sosyal yapılarının seçkinlerin yönlendirmelerine açık olması, araçsalıcı yaklaşımın diğer bir varsayımı olarak değerlendirilebilir. Seçkinler, toplumun kültürel öğelerini kendi amaçları doğrultusunda şekillendirebilirler ve bu öğeleri kullanarak etnik hareketliliği sağlayabilirler. Bu yaklaşıma göre kültür katı ve değişmesi zor nitelikte değildir ve siyasal ve sosyal koşullara göre değişime uğrayabilir.

Somut ve soyut kültürel öğeler uzun zaman dilimleri içersinde varlıklarını korumuş olsalar da işlevleri farklılaşmakta ve çıkar çatışmalarının yoğunluğu arttığında bu unsurların üzerindeki vurgu çoğalmaktadır (Cohen,

1969). Max Weber'in de, tüm tarihin "siyasal eylemin ne kadar kolay kan ilişkisine inanca yol açabileceğini" (Weber, 1996) gösteren örneklerle dolu olduğunu söylerken aynı düşünceyi taşımış olabileceği düşünülebilir.

Kültür, seçkinler için manipüle edilebilecek sembollerini sunmaktadır. Seçkinler ise bu sembollerini kullanarak kendi çıkarlarını doğrultusunda kültürün değişimini sağlayabilirler. Bu kültürel değişim araçsalcı yaklaşımın akılcı aktör türlerine göre, Brass'ın Micheal Banton'dan esinlenerek yazdığı gibi "etnik grup liderlerinin ve üyelerinin doğru ücret karşılığında kültürlerinin bir takım yönlerinden vazgeçtikleri veya önyargılarını değiştirdikleri bir piyasa modeli ile anlaşılabilir. Burada sözü geçen "doğru ücret" tanımlaması iş olanaklarından ücretlendirme politikalarına; kolektif haklardan bireysel haklara; sübvansiyon ve kredi kullanımından vergi kolaylıklarına ve hatta yasaya uygun olmayan durumlara kayıtsız kalınmasına kadar uzanan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır (Cohen, 1969; Esmen, 1997; Kastoryano, 2000: 22).

Araçsalcı yaklaşıma göre, etnisiteye dayalı huzursuzlukların üzerinde uzlaşma sağlanabilecek konular olarak kabul edilmiş olduğu ve uzlaşma masasına oturan tarafların da yerel ve ulusal siyasi, ekonomik ve kültürel seçkinler, etnik liderler, etnik grup üyeleri ve etnik örgütlenmeler olduğu düşünülebilir.

Seçkinler dışındaki kitlelerin, yaratılan mitler etrafında toplanması ve/veya kolektif eyleme geçmesi ve grubun sağladığı kimlik ile kendilerini özdeşleştirmeleri, bireylerin akılcı olarak çıkarlarını maksimize etmeye yönelmesine dayandırılmaktadır (Hether, 1996; Banton 1996).

Böylelikle araçsalcı yaklaşımın bir diğer önemli varsayımı karşımıza çıkmaktadır: İnsanlar, toplumsal kurumlar karşısında pasif değildirlir ve akılcı olarak bu kurumları kullanabilirler. Bir başka deyişle tıpkı H. Rudolf Wicker'in, Weber'in "devleti soyut çıkarların örgütlenmiş hali olarak" gördüğünü söylemesi gibi (Wicker, 1997:27) etnisite de etnik grup üyelerinin çıkarlarının bir dışavurumu olarak görülebilir.

Akılcı (Rasyonel) İnsan Kuramları, kişilerin kendilerini her zaman tarihsel ve kültürel bağlarla bağlı hissetmeyebileceğini göstermeye çalışmakta ve bireylerin çeşitli komünal kimliklerin sundukları yararlarından, John Rex ve Micheal Banton'ın terimiyle, "ücretsiz yolcu" olarak yararlanabileceğini ileri sürmektedir.

Akılcı yaklaşıma göre kişinin bir etnik gruba ait olma isteği, bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek üzere kullandıkları bir strateji olarak değerlendirilebilir. Etnik dayanışmalar üyelerinin maddi ihtiyaçlarını, güvenlik ve statü arayışlarını tatmin etmekte kullanılabilir (Esmen ve Rabinovich, 1988: 12-13).

Bireyler, sadece toplumsal kurumlar tarafından şekillendirilmezler; aynı zamanda bu kurumları kendi çıkarlarına uygun olarak yorumlayıp, kullanabilirler. Etnik gruplar, komünal kimlikler yoluyla çıkarlarını maksimize etmeye yönelik kolektif aktörlerden oluşmaktadır (Young, 1993: 22). Çünkü, etnisite Daniel Bell'in (1996) söylediği gibi "çıkartları duygusal bir bağla birleştirebilmekte" ve etkin bir eylemde bulunabilmek için gerekli grup büyüklüğünü sağlayabilmektedir (Young, 1993: 22).

Etnik grubun üyesi olmak kolektif eylem yoluyla gereksinimlerin karşılanmasını sağlamakla beraber; grup içi ilişkiler birey üyelerin her biri için eşit derecede yarar sağlamayabilir ve hatta bazı üyelerin çıkarlarına ters düşebilir. Bireyler, geleneksel bağlılıkların maliyeti arttıkça aynı amaçlara daha az maliyete katlanarak ulaşabilmek için alternatif araçlar arasında bir fayda-maliyet analizi yaparak - eğer daha akılcı bir seçenek mümkünse - etnik ilişkilere bağlanmayı reddedebilir (Hechter, 1986). Esmen ve Rabinovich (1988:13), diğer kolektif kimliklerin bireylerin gereksinimlerini karşılamada daha başarılı olması durumunda etnik dayanışmaların “kaybolabileceğini veya kullanılmamaktan dolayı işlevini kaybedebileceğini” iddia etmektedir.

Markсист Kuramlar

Karl Marks ve Friedrich Engels’in etnisite konusunda söyledikleri son derece sınırlıdır. Burada, daha çok Marks’ın çalışmaları ve düşünce biçimine dayandırılarak ortaya çıkan kuramlar ele alınmıştır.

Markсист gelenek kendi içinde değişik yaklaşımlara ayrılabilir. Thompson (1989, s. 142) bunlardan birkaçını “deneyselci, tarihselci, işlevselci, yapısalci, ve post-yapısalci yaklaşımlar; pozitivist, post-pozitivist, dialektiksel, eleştirel ve hermenötik yaklaşımlar; “otoriter”e karşı “demokratik” yaklaşımlar; Ortodoks, Ortodoks olmayan ve “Batılı”, “Doğulu” türevler” olarak göstermektedir.

Solomos ve Back (1995), Marksizm’in temel ilkelerinden yola çıkan yazarların etnisite ve ırkçılık alanında ele aldıkları konuları genel bir kategorileştirme altında toplamışlardır. Buna göre Markсист yazarların en sık işlediği konular:

1. Siyasal kurumlar ve etnisite/ırkçılık
 - a. Devletin toplumsal ilişkilerde irksal olarak yapılanmış durumların üretilmesindeki rolü;
 2. Özgül tarihsel koşullarda siyaset ve ırkçılık arasındaki içtikleşim;
 - a. İşçi sınıfı arasında bölünme kaynağı olarak ırkçılığın rolü (örn: Oliver Cox; *Kast, Sınıf ve Irk (Caste, Class and Race)*, 1948);
 - b. Etnisite, ırk ve sınıf arasındaki iç-etkileşimin belirli tarihsel bağlamlarda işçi sınıfı arasında farklı tabakalar meydana getirmesi (örn: Stephen Castles ve Mark Miller; *Göç Çağı (The Age of Migration)*, 1993);
 3. Azınlık toplulukları ve göçmen işçilerinin sosyal ve ekonomik haklardan mahrum bırakılması ve siyasal kurumlara eşit derecede katılamamalarına yol açan süreçler; ve
 4. Marksizm’in Avrupa merkezli bir iç mantığa sahip olup olmadığı (örn: Cedric Robinson; *Siyah Marksizm (Black Marxism)*, 1983) olarak gösterilebilir.

Markсист dünya görüşüne göre etnik çatışma egemen sınıf tarafından oluşturulan yapay bir çatışmadır (Cohen R., 1999; Horowitz, 1985,106). Yönetici sınıf (kapitalist sınıf) “yanlış bilinçlilik”ler yoluyla sınıflar arasındaki gerçek mücadeleyi gizlemekte ve toplumdaki avantajlı konumlarını sürdürmektedir (Balibar, Walerstein; 2000:107). İşçi sınıfı etnik çıkarların farklı olduğuna inandırılarak kendi içinde bölünmekte ve gerçek düşman ve konulardan (egemen sınıf ve sınıf mücadelesi) uzakta tutulmaktadır (Cohen R., 1999; Horowitz, 1985:106). Etnisite, mücadele edilmesi gereken güçlü bir

düşmandır (Fishman, 1996). İşgücü piyasası etnik gruplar arasında düzenlenip, bir veya daha fazla grup daha düşük ücretlerle çalıştırılarak kar maksimizasyonunu sağlanmakta ve daha düşük ücretlerle çalışan gruplardan elde edilen artı ürün egemen sınıf tarafından kullanılmaktadır (Esman ve Rabinovich, 1988:17; Bonacich, 1980). İşçi sınıfı ortak çıkarlarının farkına varıp, uluslararası düzeyde birleşmek üzere eyleme geçtiğinde etnik kimlikler kaybolacaktır (Guibernau ve Rex, 1997: 2).

Wallerstein, kapitalizm ve Batı Emperyalizminin 15. ve 16. yüzyıllardaki kökenlerine uzanarak, bir dünya sisteminin gelişimini incelemektedir. Erken kapitalizmin öncelikle ekonomik olduğunu ancak bunun yanında dinsel ve kültürel amaçlar da taşıdığını göstermektedir. Erken kapitalizmin sömürgeci nitelikte olduğunu ve sınıf yapısının korunması ve kar oranlarının en yüksek seviyede gerçekleşmesi amacını taşıdığını belirtmektedir (Kourvertariz ve Dobratz, 1975:70). Wallerstein, *Kapitalist Dünya Sistemi (The Capitalist World System)* isimli çalışmasında dünya sistemi kavramsallaştırmasını ırksal ve etnik süreçlerin incelenmesine uygulamıştır (Thompson, 1989:117). Thompson (1989:117), bu kitapta yer alan düşüncelerden yola çıkarak, Wallerstein'nın ırk ve etnisite konusunda dört ayrı pozisyonunu özetlemiştir. Bu önermeler şunlardır:

1. Kapitalist dünya ekonomisi çoklu siyasal yapıların (devletlerin) varlığından yararlandığı gibi, değişik kültürel birimlerin varlığından da yararlanmıştır (etnik ve ırksal gruplar). Dünya ekonomisinin tarihsel evrimi küçük, güçsüz ve kültürel ve ırksal olarak farklı olan halkların emeğin uluslararası bölünmesine katılması için egemen merkez bölgelerin (temelde Avrupa) genişlemesi sürecidir. Değişik değerler, diller ve üretim biçimlerine sahip çok kültürlü birimlerin varlığı emeklerinin denetlenmesindeki kolaylık nedeniyle dünya ekonomisinin yayılması ve güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Kölelik gibi “zorunlu emek biçimleri ve doğu Avrupa'nın “ikinci sertliği” sömürgeleşme altında daha sonraki zorunlu emek biçimlerinde olduğu gibi kapitalizmin erken birikim ve yayılması için hayati öneme sahipti. Kültürel olarak farklı halkların dünya sistemine katılımı arttıkça beyaz ve Avrupalı olmayan halklar üzerindeki Avrupa hakimiyetini hem akılcılaştıran hem de haklı gösteren yalancı-bilimsel bir ideoloji olarak ırkçılık gelişti.

2. Etnik süreci anlamamanın merkez değişkeni ırksal ve etnik gruplarla bu grupların emeğin uluslararası bölünmesindeki konumlarını karşılaştırmaktır. Bir başka deyişle emeğin uluslararası bölünmesindeki sınıflar dahilinde meslekler veya özel sınıflar içinde ırksal ve etnik grupların ne derecede sınırlandırıldıkları veya aşın temsil edildikleri araştırılmalıdır. Walersteine'a göre emeğin uluslararası bölünmesi ırksal ve etnik sınıflandırmaların, duyguların ve örgütlenme biçimlerinin birincil nedenidir. Böylelikle ırksal, etnik ve diğer “statü” gruplarını “sınıfların belirsiz temsilleri” olarak görür.

3. Emeğin ırksal ve etnik olarak bölünmesi kapitalist dünya ekonomisinden bir kaç nedenle yararlanmaktadır. İlk olarak ırksal ve etnik grupların belirli mesleklere veya üretim biçimlerine sınırlandırılması ırksal ve etnik bağları güçlendirmekte, ırksal ve etnik farklılıkların devam etmesini sağlamakta ve etnik bilinci yükseltmektedir. Bu ise ırksal ve etnik azınlıkların özde sınıfsal olan sorunlarının hem kendileri hem de hakim grup tarafından

ırksal ve etnik kavramlarla tanınması sebebiyle sınıf bilincinin gelişmesini engellemektedir. İkinci olarak, emeğin ırksal ve etnik bölünümü belirli emek biçimlerinin belirli ırksal ve etnik gruplara uygun olduğunu ileri süren (siyahlar en iyi köleliğe uygundur çünkü amaçsızdırlar ve entellektüel ve ahlaksal olarak aşağılıktırlar vb.; Çinliler lokanta ve çamaşır işlerine uygundur gibi) ideolojilerin gelişme sahalarıdır. Bu tür ideolojiler etnik stereo-tipleri güçlendirmekte, sınıf bilincinin gelişimini engellemekte ve etkinlikleri devam ettiği oranda sınıf bilincinin gelişimini engellemekte ve ırksal ve etnik olarak ayrık işçilerin sürekli olarak teminini garantilemektedir.

4. Etnik hareketlerde dünya çapında görülen farklılıklar merkez-periferi ayrımıyla açıklanabilir. Merkez bölgeler periferik bölgelere göre daha değişik etnik örgütlenme biçimleri ve etnik bilinç modellerine sahiptir. Her ne kadar hem merkez hem de periferide meydana gelen etnik hareketler kültürel rönesans ve siyasal ve ekonomik eşitlik üzerinde dursalarda, bu hareketlerin aldıkları şekil farklılık göstermektedir. Gelişmiş merkez ülkelerdeki etnik gruplar genellikle nüfusun küçük bir kısmını oluşturmaktadırlar ve kentlerdeki ekonomik nişlerde barınmaktadırlar. Bu hareketler içinde buldukları devletin siyasal çerçevesi dışına çıkmamaktadırlar. Oysa etnik grubun çoğunlukta olduğu periferik bölgelerde etnik bilinç kendisini ulusalcılık biçiminde ifade edebilmektedir.

Marksist geleneğin temel kavramlarının açıkça görülebileceği bu kuramda Wallerstein, ırksal ve etnik kimliklerin ne şekilde kapitalist dünya ekonomisinin yararına işleyecek biçimde yaratıldığını göstermeye çalışmıştır. Sonuç olarak ise Wallerstein'a göre “ “sistemin sonu” anı gelecektir”(Wallerstein ve Balibar, 2000:287) ve o an “evrenselcilik ile ırkçılık/cinsiyetçiliğin, sentezine ulaşılması gereken bir tez-antitez ikilisini değil, tarihin bizi aşmaya çağırdığı bir şeyi, birleşik bir tahakküm ve kurtuluş refleksleri ağını oluşturduğunu hatırlamak” gerekmektedir (Wallerstein ve Balibar, 2000:287). Bir başka deyişle, komünist topluma geçiş yaşanacaktır.

Konstrüktivist Kuramlar

Konstrüktivist etnisite kuramları yapısalcılık sonrası kuramsal söylem çerçevesinde oluşmuş (Crawford, 1993:23) ve her ne kadar Ernest Renan'ın “ulus her gün yapılan bir plebisittir” ve “tarihini yanlış anlamak ulus olmanın önemli bir koşuludur” (Renan, 1994) sözlerinde ve Max Weber'in etnik grupları öznel bir inanç çerçevesinde açıklamasında (Weber, 1996) bu yaklaşımın işaretleri görülse de, ancak 1980 sonrası sosyal bilimlerde yaşanan değişimlerle gelişmiştir (Wicker, 1997:1).

Hans Rudolf Wicker (1997:3) post-modern sosyal bilim anlayışının yaygınlaşmasının ve “primordializm-özcülük karşıtlığını”, dünya çapında geniş bir coğrafyada gözlemlenebilen köktenci hareketlere ve Avrupa'da yükselişe geçen ırkçı akımlara karşı tepki olarak görmektedir. Konstrüktivist kuram, bilimsel post-modernizm için din, ulus, kültür gibi totolojileri çözmeye yarayan bir araç ve strateji haline gelmiştir (Wicker, 1997:3).

Wicker'e göre (1997: 2), konstrüktivist kuramların yöneldikleri iki temel amaç “ ilk önce primordial ve özsel olanın verilmişlikler değil insanlar tarafından özgün amaçlar için inşaa edilmiş olduğunun gösterilmesi ve ikinci olarak klasik dönem sosyal bilimlerinin uluslar, kültürler ve etnik gruplar gibi

karmaşık bütünlerin, yani modern çağın özcü doğasına uygun kavramların, inşa edilmesine ne şekilde katkıda bulunduğunu göstermek”tir.

Crawford Young, bu kuramların etnisite kavramsallaştırmalarını şöyle açıklamaktadır (Young, 1993:24): “Öyleyse konunun özü, etnisiteyi verili olarak kabul etmektense imal edilmiş yenilikçi bir yaratıcı hayal etme eylemi olarak algılamaktır. Karışık yollar, çoklu mekanizmalar yoluyla mayalanan bilinç devlet ve toplumun her seviyesinde ilerleyen yeniden tanımlamalar aracılığıyla evrilmiştir. Zamanla kendisini daha geniş toplumsal alanlara yansıtma eğilimi göstermiştir. Sosyal inşa süreci grup düzeyinde olduğu gibi birey düzeyinde de işler; günlük yaşamın sayısız işlemleri içerisinde bireyler sürekli bir kendilerini tanımlama ve yeniden tanımlama sürecine katılırlar; böylelikle kimlik “sabit bir öz” değil “stratejik bir iddia” olarak anlaşılmalıdır”

Young’a göre bu kuramlarda varlığı kabul edilmiş bir etnik grup üzerinde değil, grubun kendi varlığı sorgulanmaktadır. Eric Hobsbawm ve Benedict Anderson, konstrüktivist çalışmaların iki önemli temsilcisi olarak kabul edilmektedir.

Eric Hobsbawm, *1789 ‘dan Beri Uluslar ve Ulusçuluk (Nations and Nationalism since 1789)* isimli kitabında ulusalcılık ideolojisinin ve ulusal kimliklerin siyasi seçkinler tarafından ne şekilde inşa edildiğini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır. Benedict Anderson ise *Hayali Topluluklar (Imagined Communities)* adlı eserinde ulusu, matbaa kapitalizminin gelişmesiyle siyasi iktidarların destekledikleri belirli dillerin ülke çapında yaygınlaşmasıyla beraber ortaya çıkan “hayali bir topluluk” olarak tanımlamaktadır.

Konstrüktivist kuramın belirgin bir destek aldığı yaklaşımlar sosyal bilişsel yaklaşımlar olarak görülebilir. Sosyal bilişi toplumdaki kişilerin diğer insanları, olayları, nesnelere, kavranılan ne şekilde anlamlandırdığı ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Sosyal bilişsel yaklaşıma göre iktidar mücadelesi, algı çerçevelerinin kabul ettirilmesi mücadelesidir. Konstrüktivist kuramla sosyal-bilişsel yaklaşım arasındaki bağlantının açıklık kazanabilmesi için, sosyal biliş yaklaşımının genel özelliklerini gözden geçirmek yararlı olabilir.

Bu yaklaşıma göre, insanlar doğdukları toplumun ve çevrenin kendileri için, daha o doğmadan hazırladığı bir ilişkiler ağı içersine ve önceden hazırlanmış bir semboller dünyasına katılırlar. Böylelikle, toplumun ona sunduğu bilişsel yol haritalarını kullanarak dünyayı anlamaya çalışır. Toplum, kişilere sembollerini verirken, aynı zamanda bu sembollerini nasıl yorumlaması gerektiğini de iletir. Sonuçta, bireylerin dünyayı algılama biçimleri olan algı çerçeveleri oluşur. Ancak bu algı çerçeveleri o toplumun tecrübe, inanış ve değer sistemleriyle ve kişisel yaşam tecrübesiyle sınırlıdır.

Algılama farklılıkları, zaman içersinde karşılıklı etkileşimler yoluyla form değiştirebilir. Toplumlar veya bireyler farklı bir algı çerçevesine sahip toplumlar veya bireylerle karşılaştıklarında üç şekilde tepki verebilirler. Birinci olarak, farklı algılamayı kabul edebilirler, ikinci olarak bunu reddedebilirler, üçüncü olarak ta farklılıkları kendi sistemleri içersinde uyumlaştırabilirler (Sarıbay, 1998: 41).

Bu türden karşılaşmalarda gelişmiş düzeyde etkileme gücüne sahip olan taraf, kendi algı çerçevesini benimsettirebilmek için daha avantajlıdır. Her türlü kitle iletişim teknolojilerini, propaganda tekniklerini, kültürel asimilasyon, askeri ve ekonomik etki araçlarını harekete geçirerek,

karşılaşmanın sonucunda elde edilebilecek ganimetlerin çok daha büyük oranlarına sahip olabilecektir. Algı çerçevelerinin bir diğerine benimsetilmesi uğraşısı iktidar mücadelesinde kullanılan bir araçtır.

Bireylerin algıladıkları en önemli nesne ise kendileridir (Lal, 1997). Bireyler de kendilerini tanımlarken sembolik olarak örgütlenmiş mekanizmaların yüklediği bilişsel kılavuzları kullanmakta ve kimliklerinin ne olduğuna dair bir fikir edinmektedirler. Ancak bu fikirler sabit değildir. Bu bağlamda etnik kimlik kişiye toplum tarafından sunulan tarihsel, coğrafi ve biyolojik mitlerle ve sembollerle desteklenen ancak; kurgusal ve değişken bir referans noktasıdır denilebilir (Spickard, 1999). Bu kurgusal kimlik her defasında bireyler tarafından, çevresi ile olan etkileşiminin yönüne ve bilişsel yorumlama mekanizmasına göre yeniden inşa edilmektedir. Yeniden inşa sürecinde bireyler, ortak özelliklerin paylaşıldığına inanılan seçkinlerin çalışmaları yoluyla ortaya konulan tarihsel anlatımlara dayanıp mantıklı veya mantıksız primordial destekler bularak, tarih içersinden seçilmiş veya yeni yaratılmış semboller etrafında bu günün koşullarına göre bir kimlik oluşturmaktadır. Her defasında yeniden inşa edilen kimlikler, aynı zamanda değişik seviyelerde yurtiçi ve yurtdışı siyasal alanlarda da seçkinler tarafından çıkarların korunması, elde edilmiş hakların ve çıkarların geliştirilmesi ve iktidarın ele geçirilebilmesi ve/veya iktidara etkide bulunabilmek için manipüle edilebilmekte ve kullanılabilir.

Konstrüktivist yaklaşım, klasik dönem sosyal bilimlerinin tümlüklerin yaratılmasında oynadığı rolü göstermekle beraber; Wicker'in belirttiği gibi "yıkılan şeyin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir". Ortodoks Marksist bir tarihçi olarak Hobsbawm açısından düşünüldüğünde ulus ve ulusalcılık üzerinde araştırmaların yoğunlaşmış olması iyiye bir işarettir. Ulus ve ulusalcılık fikirlerinin siyasi seçkinler ve burjuvazinin çıkarları doğrultusunda ne şekilde inşa edildiğini göstererek yanlış bilinçlenmiş insanların gerçek kimliklerini görmelerini sağlamak gerekmektedir.

Diğer yandan konstrüktivist yaklaşımların, küreselleşmenin gereklerine uygun olarak bölgesel kimliklerin inşa edilmesine katkıda bulunabileceğini göstermek isteyenler bulunmaktadır. Örneğin, Ronald Grigor Sunny (2001); Ermenistan'ın başkenti Erivan'da "bölgesel bütünleşme" konulu bir konferansta konstrüktivist bir yaklaşımla Ermeniler'in kimliklerinin ne şekilde inşa edildiğini gösterdikten sonra etnik çatışmaların önemli boyutlara vardığı Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Abazya arasında ortak bir Pan-Kafkas kimliğinin geliştirilmesinin yararlarını belirtmektedir.

Etnisite Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler

Araçsalcı kuramlar, etnisitenin duygusal-psikolojik boyutuna önem vermedikleri için eleştirilmektedir. Kültür ve grubun tarihsel geçmişinin geri planlara itilmiş olduğu belirtilmekte; gerçekte bazı durumlarda bu öğelerin belirleyici olduğu ileri sürülmektedir. İnsanların her zaman akılcı olarak karar vermeye eğilimli olmaları varsayımı da eleştirilmekte, duygusal nedenlerin mantıksal davranışların önüne geçebileceği belirtilmektedir. Buna örnek olarak Chateau Briand'ın " insanlar çıkarları için değil tutkuları için öldürülmeyi göze alırlar" sözü verilebilir. Diğer yandan "toprak", "vatan" "kan bağı", "millet sevgisi" gibi soyut veya akılcı olmayan temellere dayanan

kavramlar için insanların kendi yaşamlarını ortaya koymaları, insanların bu kavramlara attıkları önemi kendi çıkarlarından üstün görebilecekleri durumların varlığına işaret ettiği öne sürülmektedir. Hatta Sigmund Freud, mantıksız bir davranış olduğunu kabul etmekle birlikte, ulusal kimlik konu olduğunda kanının kaynaklığını kabul etmektedir (Connor, 1994: 205-206).

Primordializm açıklayıcı olmaktan çok tanımlayıcı olmakla eleştirilmektedir. Bu kuramların “a priori” kabullenmeleri içermesi ve etnisiteyi mistik olarak tanımlanabilecek bir tarzda tanımlamalarının tepki görmekte olduğu söylenebilir. Primordial bağları oluşturan gelenek, kültür, kan bağına inanç, dil, din, ırk gibi unsurların “verilmişlikler” olarak kabul edilmesi tartışılmakta; bu unsurların değişebilirliklerine, esnekliklerine ve kaybolabilirliklerine değinilmektedir (örn: Calhoun, 1993; Horowitz, 1985: 47-51; Eller ve Coughlan, 1993; Rex, 1989: 27-28; Brass, 1991).

Primordializme yöneltilen başka bir eleştiri, bu yaklaşımların ırkçılık, aşırı milliyetçilik gibi ideolojilere meşruluk kazandırabilecek ilkelerden yola çıkmalarından kaynaklanmaktadır (Wicker, 1997:2). Primordial bağların doğal bir insan özelliği olması ve kalıcılığı görüşü, aynı zamanda uzlaşma kabul etmezliğin de kabulü olarak değerlendirilebilmektedir.

Primordializmin genetik ve sosyo-biyolojik açıklamalarının ise bilimsel olarak kanıtlanmamış olması ve kanıtlanabilmesinin de en azından yakın gelecekte güç görünmesi (örneğin hangi genlerin akraba seçimini sağladığı) diğer bir eleştiri sebebidir.

Araçsalcular ve primordialistler arasında geçen tartışmalar aynı zamanda toplum modelleri üzerinde de yaşanmaktadır. Araçsalcı yaklaşımın dayandığı ilkeler ve varsayımların aynı zamanda çoğulcu toplum yaklaşımı ile paralellik gösterdiği göze çarpmaktadır. Kültürel çoğulculuğu savunan yazarlara göre her tür kimlik uzlaşmaya açıktır. Buna karşılık çoğulcu toplum karşısında yer alan çok kültürlü toplum modelini savunanlara göre bir takım kimlikler kişinin seçimleri ile değişebilecek veya çıkar karşılığı uzlaşma sağlanabilecek nitelikte değildir (Gianni, 1997).

Marksist kuramlara yöneltilen eleştiriler hem Marksizm’e karşı yöneltilen eleştiriler hem de etnik kimliklerin ekonomik sistem tarafından empoze edilmiş kimlikler olduğunun kabul edilmesi açılarından eleştirilmektedir.

Konstrüktivist kuramların en çok eleştirildiği nokta ise, çözümledikleri yapıların yerine yeni bir gerçeklik anlayışı yerleştirmeye çalışmaları ve bu gerçeklik anlayışının da yine eleştirdikleri siyasi iktidar güçlerinin istekleri doğrultusunda olmasıdır.

İndirgemecilik sorunu kuramların birbirlerine yönelttikleri ana eleştirilerden bir diğeridir. Örneğin araçsalcular etnik eylemleri seçkinlerin manipülasyonuna veya akılcı tercihlerden oluşan bir davranışa indirgemekle suçlanırken; sosyo-biyoloji kökenli primordialist kuramlar etnik ilişkileri genetik özelliklere indirgemekle ve Marksist-Neo Marksist yazarlar ise söz konusu kimlikleri ekonomik ilişkilerden türeyen bir yan-olguya indirgemekle eleştirilmektedir.

Etnisite kuramlarından her birinin açıklamada güçlü veya zayıf oldukları konular bulunmaktadır. Bu yüzden bir takım yazarlar kuramlar arasında bir ortak noktadan yola çıkmayı tercih edebilmektedir. Bunun yanında, herhangi bir kuramı savunan kişilerin görüşlerini belirtirken

diğer kuramların varsayımlarını tamamen ihmal etmemeye özen gösterip göstermedikleri önemli bir noktadır.

Sonuçta; katı bir şekilde olmamak üzere, ağırlıklı olarak araçsalci bir etnisite kavramsallaştırmasının işlevselliği belirtilmelidir. Çünkü, etnisitenin durumsallığı, yararcılığı ve değişebilirliği ile ilgili kanıtların; sabitlik iddialarından daha kuvvetli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- BANTON, Micheal. (2000), "Ethnic Conflict", **Sociology**, vlm.: 34, sayı: 3.
- BANTON, Micheal. (1996), "The Actor's Model of Ethnic Relations", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 98-104.
- BELL, Daniel. (1996), "Ethnicity and Social Change", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 138-145.
- BERGHE, Pierre van den. (1994), "A Socio-Biological Perspective", iç. **Nationalism**, (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 55-63.
- BERGHE, Pierre van den. (1996), "Does Race Matter", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 57-62.
- BRASS, Paul R. (1991), **Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison**, Londra: Sage Publications.
- BROWN, Michelle P. (2001), "In the Beginning was the Word: Books and Faith in the Age of Bede", **The Heroic Age**, <http://www.mun.ca/mst/heroicage/issues/4/Brown.html>, sayı: 4.
- COHEN, Abner. (1996), "Ethnicity and Politics", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 83-84.
- COUGHLAN, Reed M. ve ELLER, Jack David. (1993), "The Poverty of Primordialism: The Demystification of Ethnic Attachments", **Ethnic and Racial Studies**, vlm: 16, sayı: 2, Routledge.
- ESMAN, Milton J. ve RABINOVICH, Itamar. (der.) (1988), **Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East**, Londra: Cornell University Press.
- ESMAN, Milton J. (1997), "Public Administration, Ethnic Conflict, and Economic Development", **Public Administration Review**, vlm: 57, sayı: 6.
- FISHMAN, Joshua. (1996), "Ethnicity as Being, Doing, and Knowing", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 63-68.
- GEERTZ, Clifford. (1994), "Primordial and Civic Ties", iç. **Nationalism**, (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 29-34.
- GIANNI, Matteo. (1997), "Multiculturalism and Political Integration: the Need for a Differentiated Citizenship?", iç. **Rethinking Nationalism and Ethnicity**, (der. H. R. WICKER.), Oxford: Berg, syf: 127-142.
- GROSBY, Steven. (1996), "The Inexpungeable Tie of Primordiality", iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 51-56.

- GUIBERNAU, Montserrat ve REX, John. (der.) (1997), **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration**, Cambridge: Polity Press.
- HABERMAS, Jürgen. (1990), **The Philosophical Discourse of Modernity**, Cambridge: Polity Press.
- HECTHER, Micheal. (1996), “Ethnicity and Rational Choice Theory”, iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 90-97.
- HOROWITZ, Donal L. (1985), **Ethnic Groups in Conflict**, Londra: University of California Press.
- IMHOF, Kurt. (1997), “Nationalism and the Theory of Society”, iç. **Rethinking Nationalism and Ethnicity**, (der. H. R. WICKER.), Oxford: Berg, syf: 57-71.
- JAYADEVA, Uyangoda. (1995), “Understanding Ethnicity and Nationalism”, **The Ecumenical Review**, vlm.: 47, sayı: 2, syf.: 190-195.
- KOCABAŞ, Süleyman. (1985), **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar: Türkiye ve İngiltere**, İstanbul: Vatan Yayınları.
- KOURVERTARIZ, George A. ve DOBRATZ, Betty A. (1975), **Political Sociology: Readings in Research and Theory**, Londra: Transaction Books.
- LAL, Barbara Ballis. (1997), “Symbolic Interactionist Theories of Ethnicity”, **American Behavioral Scientist**, vlm: 38, sayı: 3, syf: 42-63.
- MARABLE, Manning. (2000), “The Problematics of Ethnic Studies”, **Black Renaissance**, vlm.:3, sayı:1.
- MILLS, C. Wright. (1986), **Sosyoloji Yazıları**, (çeviren: Taha Parla), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- RENAN, Ernest. (1994), “Qu ‘est-ce Qu ‘une Nation?”, iç. **Nationalism**, (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 17-18.
- SARIBAY, Ali Yaşar. (1994), **Siyasal Sosyoloji**, İstanbul: Der Yayınları
- SOLLORS, Werner. (1996), **Theories of Ethnicity: A Classical Reader**, New York: New York University Press.
- SPICKARD, James V. (1999), “Human Rights, Religious Conflict, and Globalization. Ultimate Values in a New World Order”, **MOST Journal on Multicultural Societies**, vlm: 1, sayı: 1, <http://www.unesco.org/most/vhilvie.htm>.
- WARNER, W. Llyod ve LUNT, Paul S. (1996), “Ethnicity”, iç. **Theories of Ethnicity: A Classical Reader**, (der.W. SOLLORS), New York: New York University Press.
- WEBER, Max. (1994), “The Nation”, iç. **Nationalism**, (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 21-25.
- WEBER, Max. (1996), “The Origins of Ethnic Groups”, iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press, syf: 35-40.
- YOUNG, Crawford. (1993), “The Dialectics of Cultural Pluralism: Concept and Reality”, iç. **The Rising Tide of Cultural Pluralism**, (C. YOUNG), Wisconsin: The University of Wisconsin Press, syf.: 3-35.